Thomas Steinmaurer

Tele-Visionen. Zur Theorie und Geschichte des Fernsehempfangs

Innsbruck/Wien (StudienVerlag), 1999, 460 p., ISBN 370651205x (deel 3 in de serie 'Beiträge zur Medien- und Kommunikationsgesellschaft')

Tele-Visionen is een boek met de eenvoudige vorm van een ogenschijnlijk gemakkelijk te lezen paperback, maar met de veel meer aandacht vergende inhoud van een gebonden handboek in royaal formaat. Het is de handelseditie van de dissertatie die Thomas Steinmaurer heeft verdedigd aan de universiteit in Salzburg, waar de auteur medewerker is aan het instituut voor communicatiewetenschap. Zijn aandachtsgebieden voor onderwijs en onderzoek zijn communicatiegeschiedenis, met speciale aandacht voor televisie, alsmede mediastructuren, waaronder die van de omroep in Oostenrijk.

Voordat zijn proefschrift in druk verscheen heeft Steinmaurer in 1998 in een gastcollege voor docenten en studenten film- en televisiewetenschap aan de Universiteit van Amsterdam zijn visie op de vroege ontwikkeling van de ontvangst van televisie in de samenleving en in het gezin uit de doeken gedaan. Bij die gelegenheid verraste de Salzburger communicatiewetenschapper zijn gehoor al met de uitwerking van het begrippenpaar 'das Dispositiv (in de inhoudsopgave is de eerste 's' weggelaten, J.H.) Fernsehen' en 'die televisuelle Disposition "Empfang"'. De tekst van het Amsterdamse gastcollege biedt een goede indicatie

voor het nu beschikbare boek en is onder de titel 'Visionen der Television. Vorstufen der Fernsehentwicklung' gepubliceerd in *Medien & Zeit* (14, 1999, nr. 2, p. 4-13). Dit tijdschrift met de ondertitel 'Kommunikation in Geschichte und Gegenwart' kan als het wat oudere Oostenrijkse zusterblad van het *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* worden beschouwd. Het biedt vier keer per jaar resultaten van communicatiehistorisch onderzoek op het brede terrein van de traditionele massamedia: pers (kranten en publicistijdschriften), omroep en film, steeds met verrassende thema's en benaderingen.

Over de geschiedenis van het medium televisie is zoveel gepubliceerd, dat iedere onderzoeker na verloop van tijd de moed in de schoenen kan zinken. Steinmaurer heeft het zo ver niet laten komen: hij heeft zich van het begin af aan ingedekt door een originele invalshoek te kiezen, deze om te smeden tot een heldere vraagstelling en zich daar vervolgens strikt aan te houden. Wat hem fascineert is niet primair de vraag hoe de uitvinders, de producenten en hun eerste experimenterende programmamakers technologisch gezien televisie met vallen en opstaan uiteindelijk toch als een innovatie op mediagebied tot stand hebben gebracht. Hij gaat uit van het dubbelzinnige begrip 'Fernsehempfang', televisie-ontvangst, dat wil zeggen: datgene wat te maken heeft met het televisietoestel en de receptie van het nieuwe medium en zijn programma's door het publiek. Hierin ligt het voornemen besloten om consequent van blikrichting te veranderen, om het onderzoek te verrichten vanuit de ontvangtzijde in plaats van de aanbodkant.

Ondanks het goede voornemen en de goed doordachte operationalisering ervan is de praktijk toch weer minder streng dan de leer. Dat vindt misschien ook zijn oorzaak in het feit dat Steinmaurer zijn lezers op nogal wat pagina's wil bijpraten over de uitvindingen op televisiegebied, en al of niet geslaagde toepassingen daarvan. Zou hij die handreiking overigens niet hebben gedaan, dan was ik het spoor na enige hoofdstukken

bijster geraakt. Bij gebrek aan voldoende encyclopedische kennis met betrekking tot de prehistorie en vroegste fase van televisie had ik het verhaal niet meer kunnen volgen. Steinmaurer doseert echter op het juiste moment, hetzij in de tekst, hetzij in de noten onderaan de pagina, de noodzakelijke of wenselijke achtergrondinformatie die de lezer bij de les houdt. Men krijgt wel veel te verstouwen, ook al omdat ieder land er zo zijn eigen nationale pioniers op nahoudt. Hiervoor bestaat in kringen van bijvoorbeeld de samenstellers van encyclopedieën en andere naslagwerken een aan het onderwerp van Steinmaurers dissertatie-onderzoek ontleende term: het Nipkow-effect. Paul Nipkow wordt in de door Werner Rings opgestelde 'stamboom van de televisie' (afgedrukt op p. 113) aan het begin gezet van de ontwikkeling van de mechanische televisie, die begon in 1884 en in 1936 doodliep. Elektronische televisie daarentegen werd een succes.

Steinmaurer doet de lezer een handreiking in de vorm van ter zake doende, soms zelfs uitgekende, beschrijvende achtergrondinformatie, met een veel landen bestrijkend vergelijkend karakter en gebaseerd op een indrukwekkend aantal publicaties. In een ruim aantal illustraties en schema's worden zaken verduidelijkt of samenvattend voorgesteld, die zelfs de meest geïnteresseerde lezer niet tot zijn geestelijke bagage kan rekenen of niet onmiddellijk paraat heeft. Ik raakte onder de indruk van de belezenheid en de competente wijze waarop de auteur structuur heeft aangebracht in de zo omvangrijke neerslag van een *body of knowledge* die al met al een eeuw omvat.

Ik wil echter niet verhelen dat de bestudering van het compacte boek van tijd tot tijd extra intellectuele inspanning van de lezer vergt. Het is namelijk niet altijd gemakkelijk de rode draad van het tweede hoofdstuk met de titel 'Zur Theorie des Fernsehempfangs' vast te houden of terug te vinden. Aan Steinmaurers onderzoek ligt een tamelijk ambitieuze uitdaging ten grondslag, zo realiseert men zich dan weer. De onderzoeker probeert twee onderzoekstradi-

ties en daarmee verbonden theoretische concepten te laten convergeren. Het gaat in dit verband om de communicatiegeschiedenis, ingebed in de communicatiewetenschap en om de stroming waarin bioscoop en televisie worden bestudeerd als een integratieproduct van medium, cultuur en samenleving. Steinmaurer heeft zich laten inspireren door twee protagonisten van beide richtingen: respectievelijk de hoogleraren Michael Schmolke en Siegfried Zielinski. Deze laatste was nog aan het Salzburger instituut werkzaam, toen Steinmaurer in 1996 zijn proefschrift verdedigde. Beiden traden op als promotor; ze kunnen zich verheugen over de creativiteit en originaliteit waarmee hun beider gedachtegoed door iemand van de jongere generatie op een ander plan is gebracht. Uit het vervolg van deze bespreking zal duidelijk worden dat dit 'ander plan' een zuinige voorzet is voor 'een hoger plan'.

In aansluiting op de theoretische benadering van de 'Audiovisionen' in het werk van Zielinski kunnen volgens Steinmaurer 'die Geschichte des Zuschauens als Entwicklung eines Mediums unter den Einflussgrößen von gesellschaftlichen Aspekten (Ökonomie, Kultur, Politik) nachvollzogen werden'. Dit citaat herinnert de lezer aan de hierboven gemaakte kanttekening dat menige passage bestudeerd dient te worden naar het voorbeeld van 'de kiekens bij het drinken: bij ieder woordje even denken'. Toch loont het de moeite: er ontvouwen zich nieuwe perspectieven die de beoefening van communicatie- en/of mediahistorisch onderzoek een nieuwe impuls kunnen geven. Schmolke verwijst in het ten geleide voorin het boek nog iets pregnanter dan Steinmaurer zelf naar de wetenschapstheoretische bronnen ('Denkschulen') waaraan laatstgenoemde zich heeft gelaafd. Hij noemt het conventionele media- en communicatie-onderzoek als inspiratiebron en laat daarop onmiddellijk volgen dat een andere stimulans uitging 'von jenem jüngeren Wissenschaftskonglomerat, das sich aus Philosophie, Sprach- und Textwissenschaften speist und kurzerhand ebenfalls Medienwissenschaft nennt, dabei aber einen

durchaus anderen Medienbegriff hat als etwa die Institutionenlehre der Publizistik und Kommunikationswissenschaft.' (p. 9).

Tussen film- en televisiewetenschap aan de ene en communicatiewetenschap aan de andere kant zou zich in Nederland zo'n tweedeling ook kunnen voltrekken, zij het dat beide in verschillende faculteiten ondergebrachte disciplines het gesprek met elkaar nog nauwelijks zijn aangegaan, zodat er eerder sprake is van een in onwetendheid of onverschilligheid naast elkaar bestaan. In Oostenrijk, maar meer nog in Duitsland, zijn degenen die zich vanuit de aandacht voor taal als communicatiemiddel hebben gevonden onder het verzamelbegrip 'Medienwissenschaft' bezig binnen te dringen in de sfeer van de communicatiewetenschap, ook als op dit laatste wetenschapsgebied met oudere brieven leerstoelen te vergeven zijn.

Waarom hecht ik waarde aan de grenzen van disciplines overstijgende en richtingenstrijd mijden aanpak van Steinmaurer? Omdat zich in Nederland een tiental jaren geleden een onvruchtbare discussie heeft ontwikkeld, die steeds weer de kop opsteekt en alle kenmerken heeft van een schijngevecht. Insiders zullen instinctief aanvoelen dat ik doel op het zich al te gemakkelijk afzetten tegen de als 'institutioneel' afgedane traditie van media-geschiedschrijving met de aanbodzijde als vertrek-, maar bepaald niet altijd als eindpunt. Wat mij daaraan heeft geërgerd, is het volhardend in het bedenken van bezwaren tegen deze empirische benadering, zonder dat de critici met een constructief alternatief voor de dag kwamen. Probeert iemand toch een andere weg in te slaan, dan is die route onbegaanbaar zonder terug te vallen of zwaar te leunen op de resultaten van de als 'institutioneel' gedoodverfde onderzoeksresultaten. En voor wie – vrij naar Tao – ook in het onderzoek geen doel heeft is elke weg een goede weg. Steinmaurer is een lichtend voorbeeld van een onderzoeker die op zoek is gegaan naar een convergentiemodel en daarbij gebruikmaakt van wat hem uit de meer beschrijvend-interpretatieve, de

meer theoretisch-conceptuele en empirisch-analytische tradities wordt aangereikt. Door deze pragmatische houding doet hij op een Oostenrijks-charmante wijze *nebenbei* eenieder recht die een steentje heeft bijgedragen aan zijn door accumulatie van kennis gedragen en door integratie van benaderingswijzen gekenmerkte boek.

De studie van Steinmaurer verschilt door de gekozen invalshoek en uitwerking van de opzet van het boek dat S. Livingstone een jaar eerder bij Routledge in Londen publiceerde en dat ook de receptie van televisie als onderwerp heeft. In *Making sense of television. The psychology of audience representation* staat de onderlinge afhankelijkheid van de kijker en de 'tekst' (lees: de boodschap in de vorm van de programma's) bij het tot stand komen van betekenis centraal. Het ingewikkelde proces van betekenisvorming wordt door Livingstone behandeld op het snijvlak van sociale psychologie en 'mediastudies'. Dit laatste domein is een minder fraai voorbeeld van een 'Wissenschaftskonglomerat' in de door Schmolke bedoelde zin, zij het onder de dekmantel van een Angelsaksische aanduiding die de herinnering oproept aan een door mediafixatie gekenmerkte benaderingswijze die men inmiddels eigenlijk achter zich dient te laten.

Vreemd genoeg wordt de benaming sinds vijf jaar ook door sommige Amsterdamse communicatiewetenschappers als vluchtheuvel voor hun specialisme(n) benut.

Bij Livingstone mist men de communicatiehistorische dimensie waarin Steinmaurer juist excelleert. Bovendien gaat het hem niet zozeer om de programma's als het verbindende element tussen zenden en ontvangen, maar om het samenspel van aanbieder en aanbod, met gebruikmaking van technische outillage voor de productie en een infrastructuur voor de distributie, zodat een niet aflatende stroom 'boodschappen' beschikbaar komt, bedoeld voor een zo groot mogelijk publiek. Of anders uitgedrukt: Steinmaurer legt de koppeling tussen het traditionele medium televisie met zijn kanaalfunctie en het publiek dat zich er gaandeweg mee inlaat. Mede onder invloed van een bij het publiek optredend gewenningsproces raakt ook de mediacultuur in een samenleving in een transformatieproces verwikkeld. In de zojuist begonnen nieuwe eeuw zal, zo laat Steinmaurer blijken, televisie zelf weer aan ingrijpende veranderingen onderhevig zijn. Zo krijgt dit toch al tot nadenken stemmende boek een open einde.

Joan Hemels,
Universiteit van Amsterdam en Universiteit Antwerpen